

Utrecht Vredenburg

Definitief Archeologisch Onderzoek noordwest toren
en westmuur van kasteel Vredenburg

Basisrapportage Archeologie 70

Basisrapportage Archeologie 70

Drs. L. Bruning
6 juli 2008

Gemeente Utrecht
Afdeling Stedenbouw en Monumenten
In opdracht van: Projectorganisatie Stationsgebied

ISBN 97-890-73448-42-1

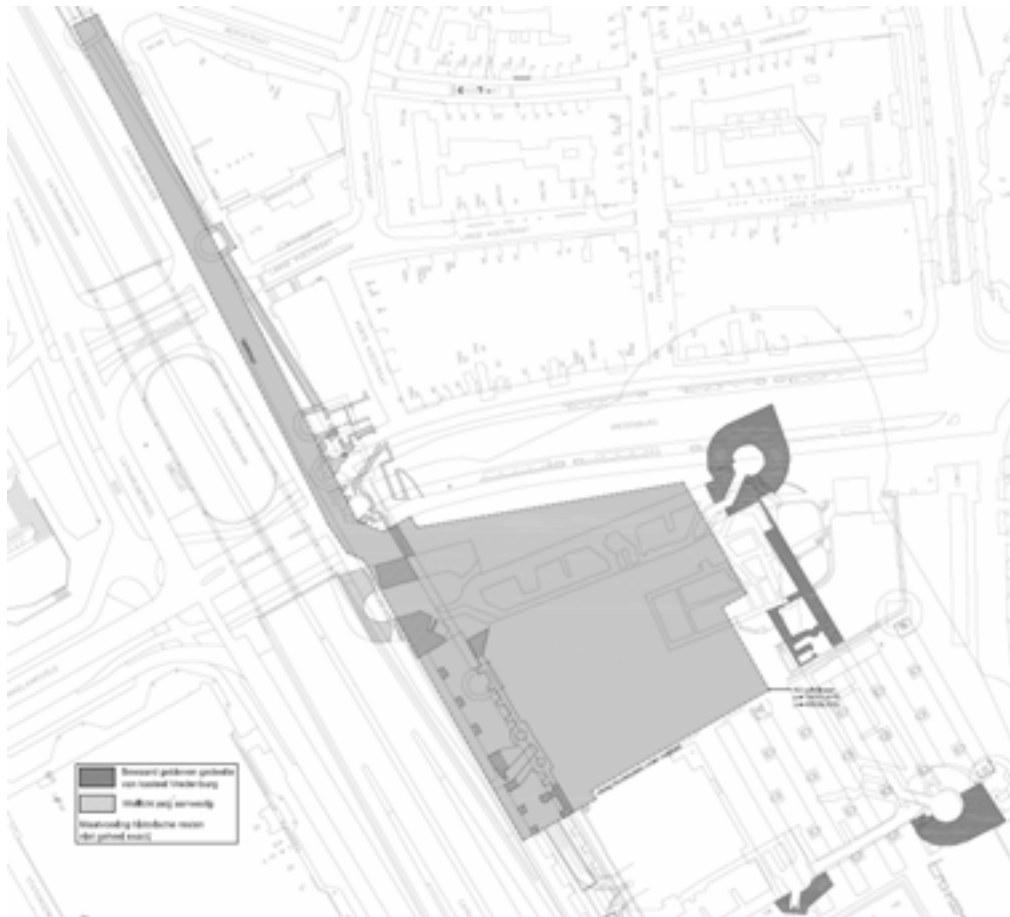
Inhoud

	Pag.
1. Inleiding	3
1.1 Kader van het onderzoek	3
1.2 Administratieve gegevens	4
2. Historische en landschappelijke context	6
2.1 Historische achtergrond	6
2.2 Resultaten van eerder uitgevoerde onderzoeken	8
2.3 Landschap en bodem	10
3. Onderzoeksdoel en vraagstellingen	10
4. Onderzoeksmethoden	10
5. Resultaten	12
5.1 Beschrijving	12
5.2 Interpretatie	18
6. Samenvatting en conclusie	20
7. Literatuur	22
8. Lijst van afbeeldingen	23
9. Bijlagen	24
9.1 Sporenlijst	24
9.2 Fotolijst	25
9.3 Lijst boringen	26
9.4 Overzicht opgravingen incl. boringen en kijkgaten	28

1. Inleiding

1.1 Kader van het onderzoek

In opdracht van de Projectorganisatie Stationsgebied van de gemeente Utrecht heeft de afdeling Stedenbouw en Monumenten, Sectie Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht in mei 2008 opgravingen verricht op het Vredenburg, direct naast Muziekcentrum Vredenburg. In het kader van de herontwikkeling van het Utrechtse Stationsgebied wordt dit Muziekcentrum gedeeltelijk gesloopt en omgebouwd tot Muziekpaleis, met een aantal nieuwe zalen en een nieuwe, ondergrondse expeditieruimte. De geplande expeditieruimte ligt grotendeels binnen de plattegrond van de middeleeuwse dwangburcht Kasteel Vredenburg (1529-1577, afb. 1). Dit kasteel heeft de status van Rijksmonument (monument Stadsbuitengracht, nr 18413) en wordt beschermd onder de Monumentenwet 1988. Bij de herinrichting van het Vredenburgplein en omgeving aan het einde van de jaren zestig en begin jaren zeventig van de vorige eeuw zijn de funderingen van het monumentale kasteel grotendeels gesloopt. Hetzelfde gebeurde met de stadsmuur en de kademuur van de Catharijnesingel, die beide eveneens tot het Rijksmonument Stadsbuitengracht behoren. Om vast te stellen of zich ter plekke van de geplande expeditieruimte nog resten van kasteel Vredenburg in de bodem bevinden, is de locatie van de noordwest toren en de westmuur, voor zover deze toegankelijk was, volledig opgegraven. Doel van de opgravingen was zowel het documenteren van eventuele nog aanwezige monumentale resten als het bepalen van de waarde van deze resten. De opgravingen zijn uitgevoerd in de periode 5 t/m 20 mei 2008. De onderzoekslocatie bevond zich direct ten westen van Muziekcentrum Vredenburg, aan de Rijnkade, in het centrum van Utrecht (afb. 2).

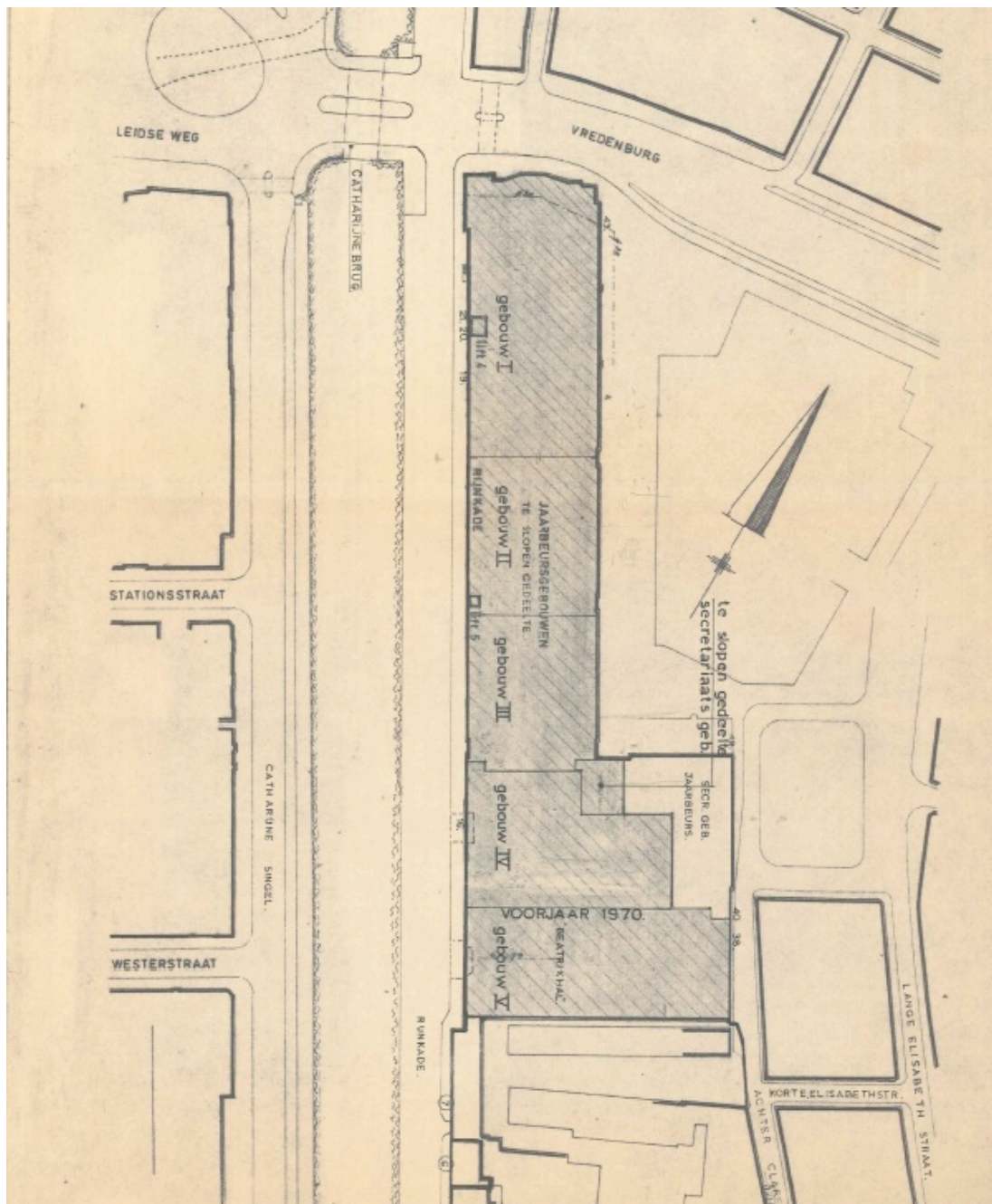
Afb. 1: het ontwerp voor de expeditieruimte en expeditietunnel onder het nieuwe Muziekpaleis. Kaart: Architectuurstudio Herman Hertzberger.

Afb. 2: de onderzoekslocatie.

1.2 Administratieve gegevens

Projectnaam	Vredenburg / Catharijnesingel
Provincie	Utrecht
Gemeente / plaats	Utrecht
Toponiem	Vredenburg
Kaartblad	31 H
Coördinaten	136139/456113, 136131/456110, 136168/456090, 136153/456076, 136216/456005, 136199/455995
CMA/AMK-status	Rijksmonument Stadsbuitengracht, monumentnr. 18413. Dit Rijksmonument bestaat uit twee onderdelen: <ul style="list-style-type: none"> - kasteel Vredenburg incl. grachtmuur - stadsverdedigingswerken: stadsmuur, stadspoorten en –torens, stadsbuitengracht incl. kades, beschoeiing e.d.
CIS-code (onderzoeksmeldingsnummer)	28381
Oppervlakte plan- of onderzoeksgebied	Plangebied circa 5.500 m ² Onderzoeksgebied circa 1650 m ²
Huidig grondgebruik	Was openbare ruimte, is inmiddels bouwterrein
Opdrachtgever	Gemeente Utrecht Projectorganisatie Stationsgebied Postbus 1273 3500 BG Utrecht
Bevoegd gezag	Gemeente Utrecht Afdeling Stedenbouw en Monumenten Sectie Cultuurhistorie De heer drs. E. Kylstra Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht
Uitvoerende instantie	Gemeente Utrecht Afdeling Stedenbouw en Monumenten Sectie Cultuurhistorie

3. Indien onder de te slopen Jaarbeursgebouwen onderdelen van het vroegere kasteel Vredenburg werden aangetroffen, dan moet de aannemer deze in overleg met de directie slopen en opruimen. De eenheidsprijs zonder B.T.W. voor het slopen en opruimen van 1 m³ metselwerk, welke wordt aangetroffen, bedraagt f. 30,— zonder nadere verrekening van de open bemaling, indien deze nodig mocht blijken en zonder nadere verrekening van eventuele grondwerken. De aannemer dient voor deze sloopwerken een stelpost in zijn begroting op te nemen groot f. 25.000,— ter nadere verrekening.

Afb 3: uit het sloopbestek voor de Jaarbeursgebouwen, boven: tekening van de Jaarbeursgebouwen, onder: tekst betreffende het verwijderen van funderingsresten van kasteel Vredenburg.

2. Historische en landschappelijke context

2.1 Historische achtergrond

Mogelijk was in de prehistorie al sprake van bewoning of menselijke activiteiten in deelgebied Vredenburg, omdat bij archeologisch onderzoek aan het Achter Clarenburg in 1971 prehistorisch aardewerk is aangetroffen uit de late IJzertijd en wellicht de Bronstijd. Deze scherven zijn gevonden in rivierafzettingen van de Rijn¹. Uit de Romeinse tijd zijn voor Vredenburg geen gegevens over eventuele bewoning en/of menselijke activiteiten. In de Romeinse tijd lag deelgebied Vredenburg grotendeels ten noorden van de Rijn, dus direct ten noorden van de noordgrens van het Romeinse Rijk².

De oudst bekende bebouwing van deelgebied Vredenburg dateert uit het begin van de twaalfde eeuw. Al vóór de aanleg van de stadsverdedigingswerken in 1122 stond aan de noordwestkant, gedeeltelijk ter plekke van Muziekcentrum Vredenburg, een klooster van de orde van het Hospitaal van Sint-Jan in Jeruzalem, ofwel het Catharijneconvent. De stichtingsdatum van dit klooster is niet exact bekend, maar omdat de stadsrechten in 1122 mede-ondertekend zijn door een vertegenwoordiger van de orde, moet het er al vóór die tijd gestaan hebben³. Een deel van het twaalfde eeuwse tufstenen schip van de kerk van het klooster is bewaard gebleven en is permanent tentoongesteld geweest bij de ingang van Muziekcentrum Vredenburg. Nadat aan de westkant van de stad begonnen was met de aanleg van de stadsverdedigingswerken, kwam deelgebied Vredenburg binnen de stadsmuren te liggen. Het deelgebied bestond in eerste instantie uit een door de stadsmuur omsloten grotendeels open veld met het Catharijneklooster aan de noordoostkant. Stedelijke ontwikkelingen hebben de open ruimte geleidelijk aan verkleind, totdat het in de vijftiende eeuw was volgebouwd, met uitzondering van een onbestraat plein in het midden, het Catharijneveld. In de noordoost hoek van deelgebied Vredenburg ontstond vanaf de dertiende eeuw het bouwblok De Teerling.

Het jaar 1528 luidde voor deelgebied Vredenburg ingrijpende veranderingen in. In dat jaar kwam keizer Karel V aan de macht, die het Catharijneveld uitkoos voor de bouw van een dwangburcht, kasteel Vredenburg. De middeleeuwse verdedigingswerken waren in de zestiende eeuw ernstig verouderd en in het licht van de heersende politieke onrust in de stad en dreigingen van buitenaf achtte de keizer de bouw van een moderne versterking noodzakelijk⁴. Doel van de bouw van kasteel Vredenburg was uitdrukkelijk niet alleen om de stad te beschermen tegen aanvallen van buitenaf, maar ook om de Utrechtse bevolking in toom te houden. Aan de bouw van kasteel Vredenburg ging een ingewikkelde verhuisoperatie vooraf. De broeders van de orde van het Hospitaal van Sint-Jan in Jeruzalem (Johannieters) vertrokken uit hun klooster aan het Catharijneveld naar het Karmelietenklooster aan de Lange Nieuwstraat, dat sindsdien als Catharijneconvent bekend staat. De Karmelieten op hun beurt werden eerst naar diverse bestaande kloosters verwezen, maar mochten uiteindelijk een nieuw klooster bouwen op het Nicolaaskerkhof⁵. De paardenmarkt verhuisde naar het Paardeveld en de rest van de veemarkt naar de Neude⁶.

De bouw van kasteel Vredenburg ging in 1529 van start en was in 1532 vrijwel gereed. Vanwege de snelheid waarmee men het kasteel wilde bouwen werden grote aantallen werklieden ingezet. Historische bronnen noemen aantallen van rond de 1500 arbeidskrachten⁷. De gebouwen van het Catharijneklooster, waaronder kerk en hospitaal, werden afgebroken, met uitzondering van het hoofdgebouw, dat in de noordoostelijke hoek van het kasteel werd geïntegreerd. De ingang van het kasteel lag in het zuiden, in het verlengde van de huidige Drieharingstraat. De ruimte tussen de Achter Clarenburg en de stadsmuur werd bestemd tot voorburcht⁸. De bouw van kasteel Vredenburg luidde het einde in van bouwblok De Teerling. In eerste instantie was het oorspronkelijke vierkante ontwerp voor het kasteel nog aangepast om zoveel mogelijk woonhuizen te sparen. In 1532 werd echter besloten dat een bredere slotgracht met grachtmuur noodzakelijk waren. De huizen werden aangekocht en bijna allemaal gesloopt. Ook de huizen buiten de gracht werden afgebroken ter verkrijging van een vrij schootveld. De bakstenen van de gesloopte huizen werden hergebruikt in de grachtmuur.

¹ Van Regteren Altena & Safartij 1973: 69.

² Colenbrander 2005.

³ Bakker 2006: 6.

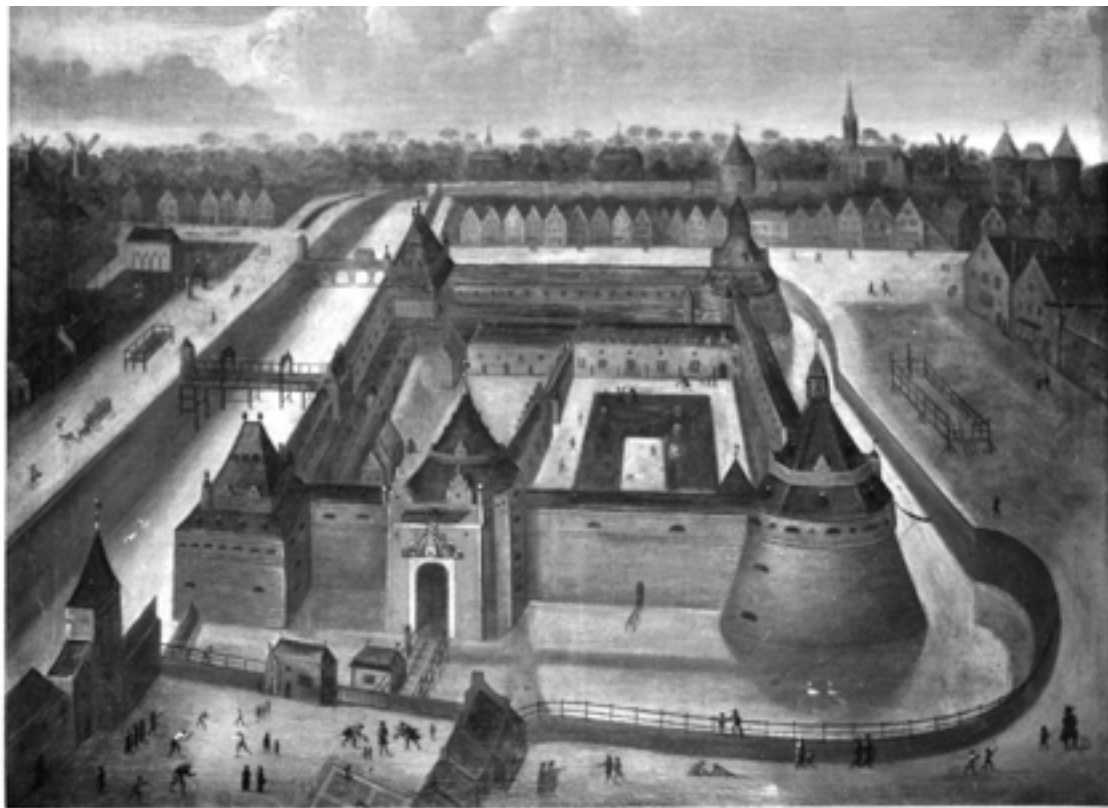
⁴ Bakker en Hoekstra 1997: 117.

⁵ Bakker en Hoekstra 1997: 119,120.

⁶ Kipp 1995.

⁷ Bakker en Hoekstra 1997: 120, 121.

⁸ Kipp 1995.

*Afb. 4: Kasteel Vredenburg op een pentekening, gezien vanaf het zuiden.
Bron: Utrechts Archief.*

In 1568 brak de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) uit, die begon als opstand van de Hollanders en Hollandse bondgenoten tegen de Spaanse overheersers. Het Spaanse garnizoen in kasteel Vredenburg werd belegerd en na een beleg van zeven weken in februari 1577 uiteindelijk verdreven. De Utrechtse bevolking vreesde een nieuwe bezetter in het kasteel en eiste de sloop van de gehate dwangburcht. Toen dit door de politieke machthebbers werd geweigerd, nam de bevolking het heft in eigen handen. Volgens de overlevering trok een grote groep vrouwen onder leiding van de legendarische Trijn van Leemput op naar het kasteel om een begin te maken met de sloop. Tussen 1577 en 1581 werd het kasteel tot op de grond toe afgebroken, met uitzondering van de westelijke kasteelmuur, die deel bleef uitmaken van de stadsomringing. Het puin van het kasteel werd in de kasteelgracht geworpen, die hierdoor werd gedempt. De lege plek waar het kasteel had gestaan werd een plein, en is dat tot op heden gebleven (Vredenburgplein).

De paardenmarkt keerde direct in 1577 terug naar het plein, in 1582 gevolgd door de veemarkt. Van de percelen aan de noord- en oostkant die voor de aanleg van de kasteelgracht waren afgebroken, werden de meeste in 1584 verkocht en opnieuw bebouwd. Achter de Catharijnepoort ontstond een nieuw bouwblok. Ook aan de westzijde werd een aantal percelen verkocht, waarop een onregelmatige bebouwing ontstond. Aan de zuidzijde werd vanaf 1594 een groot aantal particuliere lakenramen geplaatst, die hebben bestaan tot het einde van de achttiende eeuw. De locatie van de voormalige voorburcht bleef lange tijd grotendeels onbebouwd. In 1578 werden twee windmolens, die om militaire redenen verplaatst moesten worden van Buiten Wittevrouwen naar binnen de stadswal, overgebracht naar de funderingen van de afgebroken noordwestelijke en zuidwestelijke hoektorens van het kasteel. Windmolen De Cruyp werd op het noordwestelijke bastion, achter de Catharijnepoort, geplaatst. Deze molen waaide in 1674 (evenals vrijwel alle andere molens op de stadswallen) bij een hevige orkaan om en werd niet herbouwd. Op de funderingen van de zuidwestelijke toren stond een molen, die in 1633 de naam Het Cosgen kreeg, en omstreeks 1690 werd herdoopt tot De Gouden Bodem. Nadat deze molen in 1713 door een brand volledig werd verwoest, bouwde de eigenaar een nieuwe molen op de funderingen van de noordwestelijke toren. Dit was de molen De Fortuin, later omgedoopt tot De Eendracht⁹. De kelders in de funderingen van de noordwestelijke toren waren in gebruik als metaalsmelterij¹⁰.

⁹ Perks 1974: 173-184.

¹⁰ Perks 1974: 180.

Aan het einde van de zeventiende eeuw werden ook het Vredenburgplein en omgeving in de plannen voor stadsvernieuwing betrokken. Het plan Moreelse uit 1663/1664 voorzag naast een uitbreiding van de stad naar het westen ook in de herinrichting van het Vredenburgplein en omgeving, met de nadruk op een verbetering van de pleinfunctie. De plannen voor het Vredenburgplein werden echter niet uitgevoerd, en daarmee bleef het Vredenburg zoals het was tot omstreeks 1800. Aan het einde van de achttiende eeuw werden de noord- en oostzijde van het Vredenburgplein gekenmerkt door bebouwing die verband hield met de marktfunctie van plein en de ligging van het plein achter één van de belangrijkste toegangspoorten van de stad: er waren diverse herbergen, logementen, hotels, koffiehuisen, winkels, en daarnaast ook woningen. In 1796 kreeg het Vredenburgplein aan de zuidkant voor het eerst een voorziening van culturele aard door de bouw van een particuliere houten schouwburg. Deze brandde in 1808 volledig af na een verwarmde voorstelling voor koning Lodewijk Napoleon en werd pas in 1821 herbouwd¹¹. Diverse verbouwingen en uitbreidingen van de schouwburg volgden, waardoor het geheel in de loop van de negentiende eeuw een zeer rommelige aanblik ging bieden. Vanaf 1913 was de schouwburg niet langer in particuliere handen, maar was voortaan de stadsschouwburg. Aan de westkant van het plein bevonden zich bedrijven en industrieën, die vooral in de loop van de negentiende eeuw sterk in aantal toenamen¹². Op de resten van de twee kasteeltorens aan de westkant stichtte H. de Heus in 1832 een koperpletterij, die in 1842 door diens zoon W.H. de Heus werd uitgebreid met een gasfabriek. De molen De Eendracht werd door De Heus opgekocht en in 1842 gesloopt¹³. In 1862 raakte De Heus zijn concessie kwijt en werd de gasfabriek gesloten. De industrie verdween van het Vredenburg om plaats te maken voor nieuwe ontwikkelingen. In 1869 en 1882 werd een deel van de twee kasteeltorens verder afgebroken. Ook de westelijke kasteelmuur werd in 1882 gesloopt. Met de bouw van de Korenbeurs en de Fruithal in 1894 kreeg het Vredenburg nu een handelsfunctie¹⁴. De marktfunctie van het Vredenburgplein bleef nadrukkelijk aanwezig.

In 1917 werd op het Vredenburg de eerste Jaarbeurs gehouden. Deze Jaarbeurs was zo'n overweldigend succes, dat de beurs in de jaren na 1917 snel in omvang toenam en de andere functies van het plein vrijwel geheel ging verdringen. Op de bouw van een eerste, tijdelijk houten Jaarbeursgebouw in 1918 volgde in 1921 de bouw van het eerste vaste Jaarbeursgebouw. Uitbreidingen in de jaren tot 1960 gingen o.a. ten koste van het laatste bovengrondse deel van kasteel Vredenburg, de zuidwestelijke toren, die in de jaren dertig zonder enige vorm van documentatie werd opgeblazen¹⁵. Verder verdwenen de markt en de Korenbeurs in 1928 van het Vredenburgplein, gevolgd door de sloop van de stadsschouwburg in 1941. Met het verdwijnen van de marktfunctie verdwenen ook de daaraan gerelateerde voorzieningen. Koffiehuisen, hotels en ook woningen maakten plaats voor winkels en warenhuizen. In 1965 was het Vredenburg te klein geworden voor de Jaarbeurs, die verhuisde naar de Croeselaan. De daaropvolgende herinrichting van het Vredenburgplein en omgeving had voor kasteel Vredenburg desastreuze gevolgen. In 1970 werd de Catharijnesingel gedeeltelijk gedempt. Hiertoe werd in 1969 langs de Rijnkade een spuikoker aangelegd, waarvoor de westelijke buitenmuur van het kasteel en grote delen van de stadsmuur moesten worden gesloopt (afb. 5). In datzelfde jaar werden de Jaarbeursgebouwen op het Vredenburg afgebroken. In het sloopbestek voor de Jaarbeurs kreeg de sloopaannemer expliciet de volgende opdracht mee: "Indien onder de te slopen Jaarbeursgebouwen onderdelen van het vroegere kasteel Vredenburg worden aangetroffen, dan moet de aannemer deze in overleg met de directie slopen en opruimen." (afb. 3)¹⁶. Indien de werkzaamheden conform het bestek zijn uitgevoerd, zijn bij de sloop van de Jaarbeursgebouwen dus delen van de twee westelijke torens, de westelijke binnenmuur en westelijke toegangspoort van het kasteel verdwenen. Onder het Vredenburgplein werd in het begin van de jaren zeventig een ondergrondse parkeergarage aangelegd, waartoe de zuidelijke helft van het kasteel vrijwel geheel werd gesloopt, met uitzondering van (een deel van) de funderingsresten van de twee zuidelijke verdedigingstorens en de toegangspoort. De overgebleven delen van de noordmuur, delen van de oostmuur en de in het kasteel geïncorporeerde gebouwen van het Johannieterklooster verdwenen tenslotte in 1978 ten behoeve van de bouw van Muziekcentrum Vredenburg.

¹¹ Kipp 1995.

¹² Kipp 1995.

¹³ Perks 1974: 183.

¹⁴ Kipp 1995.

¹⁵ Bakker en Hoekstra 1997: 114.

¹⁶ Bestek t.b.v. de sloop van de Jaarbeursgebouwen langs de Rijnkade en het Vredenburg, 1969.

2.2 Resultaten van eerder uitgevoerde onderzoeken

Vóór en/of tijdens de aanleg van de spuikoker langs de Rijnkade in 1968-69 en de sloop van de Jaarbeurs op het Vredenburg in 1970 hebben de toenmalige afdelingen Gebouwen & Monumenten en Landmeten & Karteren van de gemeente Utrecht in samenwerking met de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB, thans RACM) de funderingsresten van kasteel Vredenburg gedocumenteerd. Uit de bewaard gebleven tekeningen, foto's en notities blijkt dat de bouw van de Jaarbeurs in de jaren dertig weliswaar diep had ingegrepen op de resten van het kasteel, maar dat desondanks substantiële delen van de noordwest toren, de westelijke buitenmuur en de westpoort in 1968-71 nog aanwezig waren, zij het plaatselijk op grote diepte. De voor dit rapport relevante informatie uit de documentatie van 1968-71 wordt hieronder samengevat:

- **Noordwestelijk toren:** binnen het tracé van de spuikoker zijn resten van het zuidmuur van de toren (westelijke deel) ingemeten. De bovenkant van deze resten bevond zich op 1,74 tot 2,63 m +NAP, dus circa 1 tot 2 m beneden huidig maaiveld. Deze resten zullen bij de aanleg van de spuikoker, waarvan de onderkant zich op 2,45 m –NAP bevindt, geheel zijn opgeruimd. De oostelijke helft van de zuidmuur, buiten het tracé van de spuikoker, lag in 1970 veel dieper, namelijk op 0,10 m –NAP tot 0,89 +NAP. Funderingsresten op de overgang van de toren naar de westmuur bevonden zich in 1970 op 0,33 tot 0,82 m +NAP. Ook de uiterste noordoost punt van de toren was in 1970 nog aanwezig. De bovenkant van deze punt lag op 0,11 m –NAP tot 0,80 m +NAP. Van de genoemde funderingsresten zijn de onderkanten niet gedocumenteerd. In notities van de ROB wordt een funderingsonderkant van 1,80 m –NAP vermeld. Ten westen van de spuikoker (buiten de geplande locatie voor de expeditieruimtes van het Muziekpaleis), bevonden zich resten van de noordwest punt van de noordwest toren. De onderkant van deze resten is in 1971 vastgesteld op 1,70 tot 1,85 m –NAP. De hoogte van de bovenkant is niet gedocumenteerd.
- **Westmuur:** de westelijke buitenmuur van het kasteel is ten behoeve van de aanleg van de spuikoker langs de Rijnkade volledig gesloopt, mogelijk met uitzondering van de steunberen aan de binnenkant (afb. 5). De bovenkant van de buitenmuur (noordelijke deel) varieerde in 1968 van 1,20 tot 2,52 m +NAP. De tophoogtes van de steunberen zijn niet vastgelegd; ook de onderkanten van buitenmuur en steunberen zijn niet gedocumenteerd.
- **Westelijke toegangspoort:** ook de westelijke toegangspoort tot kasteel Vredenburg is voor de aanleg van de spuikoker gedeeltelijk gesloopt. De twee torentjes aan weerszijden van de poort in de binnenmuur bestonden in 1970 nog en zijn ingemeten. De top van de funderingsresten van het noordelijke torentje bevond zich plaatselijk op zeer grote diepte, namelijk 0,81 tot 1,05 m –NAP. De bovenkant van de fundering van het zuidelijke torentje lag op 0,01 tot 0,77 m +NAP. Ook hier zijn geen onderkanten vastgelegd.

Afb. 5: sloop van de westmuur van kasteel Vredenburg langs de Rijnkade in 1968-69. Let op de steunbeer in het oostprofiel, links op de foto. Foto: Utrechts Archief.

In 2006 heeft de afdeling Stedenbouw en Monumenten van de gemeente Utrecht in 2006 een proefsleuvenonderzoek verricht naar de monumentale resten van de stadsmuur en kasteel Vredenburg¹⁷. Ter plaatse van de noordwest toren van het kasteel zijn twee proefsleuven gegraven (sleuven 5 en 6 uit het rapport van A.M. Bakker 2006). De graafwerkzaamheden zijn op een diepte van circa 3 m –mv (1,20 m +NAP) gestaakt. Er zijn geen funderingsresten van de noordwestelijke toren aangetroffen..

2.3 Landschap en bodem¹⁸

Bij enkele waarnemingen tijdens de bouw van Hoog Catharijne zijn gegevens over de bodemopbouw verzameld. In 1954 schreef T. Vink al dat het grote veengebied tussen Oude Rijn en Vecht "uitwigt" ter hoogte van het Paardenveld in Utrecht. Zowel bij de aanleg van de spuikoker op het Smakkelaarsveld alsook bij de waarneming van de kademuur aan de buitenzijde van de toenmalige Catharijnesingel tijdens de aanleg van de Catharijnebaan in 1972 ter hoogte van het muziekcentrum is dit bevestigd. In beide gevallen is een veenpakket waargenomen waarvan de bovenzijde tot 0.65 m -NAP reikte. Op dit veen ligt, ter hoogte van de Gildentraverse, een kleilaag met een dikte van ongeveer 0.60 m. Onder het veen liggen afzettingen van rivierzand, vermoedelijk vanaf een diepte van 1.00 m -NAP. Verder naar het zuiden, nabij de Mariaplaats is geen veen aanwezig en reiken de rivierafzettingen tot een hoogte van 0.55 m +NAP. Tijdens de opgraving van kasteel Vredenburg in 1976 is vastgesteld dat de ondergrond van het Vredenburg vrijwel uitsluitend uit komklei op zandige rivierafzettingen bestaat. De klei reikt van omstreeks NAP tot 1.50 m +NAP, op die plaatsen waar de bodem niet is geroerd. Wel is bekend dat de oostelijke zeshoekige geschutskelder op een veenlaag is gefundeerd.

3. Onderzoeksdoel en vraagstellingen

Het doel van elke archeologische opgraving is het documenteren van gegevens en veiligstellen van vondstmateriaal met het doel informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming van het verleden¹⁹. Dit onderzoek was er daarnaast specifiek op gericht vast te stellen of zich op de geplande locatie voor de expeditieruimte en –tunnel van het Muziekpaleis restanten bevinden van de noordwest toren, westmuur en westpoort van kasteel Vredenburg. Indien dit het geval zou blijken te zijn, diende tevens een waardestelling van de aanwezige resten plaats te vinden door het bevoegd gezag.

In het Programma van Eisen voor de opgravingen naar de noordwestelijke verdedigingstoren en de westelijke kasteelmuur zijn de volgende vraagstellingen geformuleerd²⁰:

- Bevinden zich op de onderzoekslocaties funderingsresten van kasteel Vredenburg?
- Zo ja, wat is hiervan de omvang, (diepte)ligging, aard en gaafheid?
- Hoe zag de bouwdetailering van het kasteel eruit?
- Waaruit bestond het belegeringsmaterieel?
- Is er sprake van overige archeologische waarden ter plaatse van de onderzoekslocaties?
- Wat is de omvang, ligging, aard, datering en gaafheid hiervan?
- Is er sprake van ophogingslagen binnen het plangebied? Uit welke periode dateren de lagen? Hoe dik zijn ze? En op welke diepte t.o.v. NAP bevinden ze zich?
- Kan op basis van de onderzoeksresultaten iets worden gezegd over een bepaalde functie van de aangetroffen sporen en structuren (bijvoorbeeld is er sprake van een bepaald ambacht)?

4. Onderzoeksmethoden

De onderzoekslocatie is verdeeld in twee werkputten (afb. 6). Werkput 1 is aangelegd ter plekke van de noordwest toren (oostelijke helft van de toren), in de noordwest hoek van het huidige bouwterrein Vredenburg. Werkput 2 betreft de strook tussen de westkant van het Muziekcentrum en de huidige bouwschutting langs de Rijnkade, ten zuiden van werkput 1. Geprojecteerd op de plattegrond van kasteel Vredenburg lag werkput 2 op het oostelijke (binnenste) gedeelte van de westelijke kasteelmuur, delen van de binnenruimtes in de westelijke kasteelmuur, en delen van de westelijke toegangspoort tot het kasteel. De werkputten zijn uitgezet door landmeters van de gemeente Utrecht.

¹⁷ Bakker 2006b.

¹⁸ Overgenomen uit het PvE van A.M. Bakker (2006a) voor het archeologische onderzoek op bouwterrein Vredenburg in 2007.

¹⁹ Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 3.1.

²⁰ Bruning 2008b. Dit PvE heeft betrekking op vier deelprojecten, waar het onderhavige onderzoek er één van is. In dit rapport zijn alleen de vraagstellingen opgenomen die voor het onderzoek naar de noordwest toren en de westmuur relevant zijn.

Afb. 6: ligging werkputten geprojecteerd op kasteel Vredenburg.

Zoals verwacht en door de KLIC-gegevens werd bevestigd, werden de graafwerkzaamheden ernstig belemmerd door de grote hoeveelheden kabels en leidingen in de bodem, vooral in de gebieden langs de Rijnkade. Hierdoor kon het gehele westelijke deel van werkput 1 over een breedte van 7 m niet worden onderzocht. Vanwege de aanwezigheid van een hoofdriool in de strook tussen het Muziekcentrum en de bouwschutting was het bovendien niet mogelijk werkput 2 in zijn geheel open te leggen. In deze put zijn zo dicht mogelijk langs het riool snelle, diepe kijkgaten gegraven, die na documentatie vervolgens meteen weer zijn dichtgegooid.

Werkput 1 is met de graafmachine verdiept tot gemiddeld 0,80 tot 1,20 m +NAP, circa 0,60 tot 1,00 m boven het grondwater niveau (vlak 1). Deze marge bleek nodig om nog met de graafmachine over de bodem van de opgravingsput te kunnen rijden. Conform de veiligheidsvoorschriften van het PvE zijn de wanden van de put getrapt aangelegd, waarbij de profielwanden bij elke circa 80 cm de diepte in circa 50 cm naar binnen werden gezet. Op de maximale ontgravingsdiepte (vlak 1) was de omvang van de opgravingsput derhalve aan alle kanten met minstens 1,50 m gereduceerd. Op de bodem van werkput 1 zijn vervolgens zowel binnen de plattegrond van de toren als daarbuiten in totaal 67 boringen gezet. Doel van deze boringen was tweeledig, namelijk het vaststellen van de eventuele aanwezigheid van funderingsresten van de toren; en het bepalen van de diepte van het ongeroerde niveau. Er is geboord met een Edelman boor. Boringen met een guts bleken niet mogelijk. Omdat uit eerdere waarnemingen bekend is dat de onderkanten van de funderingen van kasteel Vredenburg zich tussen circa 1,80 en 2,20 m –NAP bevinden²¹, was de gewenste diepte van de boringen vastgesteld op circa 2 m –NAP (circa 5,50 tot 6 m beneden huidig maaiveld). Deze diepte is met de boringen vrijwel nergens gehaald (zie bijlage 8.3). Wel is het mogelijk gebleken vrijwel overal te boren tot een diepte van ruim 1,5 m –NAP. Nadat de boorgaten door landmeters van de gemeente Utrecht waren ingemeten, zijn tenslotte in werkput 1 met de graafmachine vijf diepe kijkgaten gegraven (sleuven A t/m E) om de resultaten van de boringen te controleren (bijlage 9.4). Sleuf B diende tevens ter verificatie van de resultaten van het grondradar onderzoek van Tauw, die op deze plaats een structuurafwijking in de bodem had aangetroffen. In drie van deze sleuven (B, C en D) is de gewenste diepte van 2 m –NAP wel gehaald. Sleuf A moest op circa 1,30 m –NAP worden gestaakt, en sleuf E op circa 1 m –NAP, beide vanwege het risico op instorten van profielwanden met daarin kabels en leidingen. Hoewel in drie sleuven tot ruim twee meter onder het grondwater niveau is gegraven, viel de wateroverlast enorm mee. Onderin de sleuven was de grond uiteraard volledig verzadigd met water, maar er kwam niet of nauwelijks water in de sleuf te staan. Uitzondering hierop was sleuf C, waar de

²¹ Bruning 2008a, 2008b.

uiterst watervoerende zestiende eeuwse puinvulling van de slotgracht werd aangesneden. Deze sleuf liep zeer snel vol met water.

In werkput 2, de strook tussen het Muziekcentrum en de bouwschutting, zijn in totaal zeven kijkgaten gegraven, sleuven F t/m M (bijlage 9.4). Doel van deze kijkgaten was zowel het opsporen van resten van het kasteel als het vaststellen van de diepte van de recente verstoringen. Sleuf F bevond zich ter plekke van een zijmuur van de westelijke binnenmuur van het kasteel, sleuven G t/m I ter plekke van de westelijke toegangspoort tot het kasteel, sleuf J ter plekke van de westelijke binnenmuur, en sleuven K t/m M in binnenruimtes tussen de westelijke binnenmuur en westelijke buitenmuur van het kasteel. Sleuven I en J waren gesitueerd op plaatsen waar de metingen van Tauw structuurafwijkingen in de bodem hadden geconstateerd. Omdat er tussen het hoofdriool en de overige kabels en leidingen, zowel langs de bouwschutting als langs het Muziekcentrum, zeer weinig ruimte was, is de gewenste ontgravingsdiepte van 2 m –NAP in geen van de kijkgaten gehaald. De bereikte dieptes variëren van 0,60 –NAP tot 0,30 m +NAP. In sleuf H is met een prikstok een diepte van 1,60 m –NAP bereikt, in sleuf I een diepte van 0,65 m –NAP, en in sleuf M een diepte van circa 0,20 tot 0,30 m -NAP. In de overige sleuven kon de prikstok niet worden ingezet, omdat de sleuven te smal waren om op de bodem te gaan staan. Sleuf F eindigde op 0,43 m –NAP in waarschijnlijk ongeroerde grond (klei); sleuf M op de restanten van een funderingspoer, waarschijnlijk van de gesloopte Jaarbeurs. Sleuven K en L zijn voortijdig gestaakt, omdat de kabels en leidingen hier behalve een grote dichtheid ook nogal wat onverwachte wendingen vertoonden.

5. Resultaten

5.1 Beschrijving

Werkput 1

Werkput 1 bevond zich ter plekke van de oostelijke helft van de noordwest toren. Van dit gedeelte van de toren zijn in werkput 1 geen funderingsresten gevonden. Zowel bij de ontgravingen als in de boringen is vrijwel uitsluitend geroerde grond aangetroffen. De geroerde grond bestond uit opgebracht lichtgeelbruin zand, spoor S1, met enig recent puin, soms in (meters)grote fragmenten. Incidenteel zijn in dit zand fragmenten rode baksteen waargenomen, vermoedelijk afkomstig van funderingen van de Jaarbeursgebouwen. Alleen in het uiterst zuidelijke deel van werkput 1 is wel ongeroerde grond aangetroffen (afb. 7). Hier bevond onder 0,50 m +NAP een pakket grijze, licht zandige klei, spoor S2, waarin geen insluitsels zichtbaar waren. De onderkant van dit kleipakket is in werkput 1 niet bereikt. Circa 2 m ten noorden van het zuidprofiel van werkput 1 werd de klei gesneden door een verstoring, die gezien de scherpste van de insteek en de zeer losse vulling, vermoedelijk dateert van de sloop van de Jaarbeursgebouwen in 1970. De vulling van deze verstoring, spoor S3, bestond uit brokken donkergrijs kleiig medium (soms tot grof) zand, met brokken grijze, licht zandige klei, vermoedelijk opgewerkt vanuit spoor S2, en met circa 2% insluitsels (steentjes, enig baksteen puin).

De diepte van de boringen in werkput 1 varieerde van 0,20 tot 2,07 m –NAP (bijlage 8.3). Met ruim de helft van de boringen is een diepte bereikt van 1,68 m –NAP of dieper. Ruim een kwart reikte tot 1,80 m –NAP of dieper. Slechts 6 boringen moesten boven 1 m –NAP gestaakt worden. Vrijwel alle boringen eindigden op puin. Enkele boringen draaiden vast in zand. In de drie boringen die in het uiterst zuidelijke deel van werkput 1 zijn gezet (boringen 22 t/m 24), bevond zich donkergrijs zand met puin en kleibrokken, spoor S3. In boring 24 is daaronder circa 60 tot 70 cm ongeroerde grijze klei aangetroffen, spoor S2, waarvan de top zich in de boring op circa 0,30 m –NAP bevond. Dit is de enige boring die met zekerheid tot in de natuurlijke bodem is bereikt.

De inhoud van alle overige boringen bestond uit opgebracht zand, soms met enig puin, spoor S1. In boring 61, in het zuidelijke deel van de put, nog binnen de plattegrond van de noordwest toren, is helemaal onderin, op een diepte van circa 1,93 m –NAP, veen gevonden, spoor S4. Aangezien uit eerder onderzoek bekend is dat zich in de natuurlijke ondergrond van kasteel Vredenburg veen bevindt, is het mogelijk dat met boring 61 de natuurlijke bodem is bereikt. Het is echter ook mogelijk dat het in de boring aangetroffen veen bij de sloop van de Jaarbeursgebouwen omhoog is gewerkt.

De vijf kijkgaten die in de bodem van werkput 1 gegraven zijn, bevestigen het beeld dat uit de boringen naar voren is gekomen. Tot een diepte van 2 m –NAP, dus 5,50 tot 6 m beneden maaiveld, bevond zich in werkput 1 opgebracht zand met recent puin en incidenteel fragmenten rode baksteen. De grotere fragmenten recent puin bevonden zich vooral in de noordelijke helft van de opgravingsput. Het rode baksteenpuin kwam vooral in concentraties onderin het zandpakket voor. In de kijkgaten is slechts eenmaal ongeroerde grond aangetroffen, namelijk in het noordprofiel van sleuf C (afb. 9). Onder circa 0,50 m –NAP²² bevond zich hier de puinvulling van de slotgracht. Deze dateert uit 1577-1581, toen kasteel Vredenburg werd gesloopt en de slotgracht gedempt met het puin van het kasteel.

²² De opgegeven hoogte is een schatting met een foutenmarge van circa 50 cm. Vanwege de diepte van de sleuf, de waterverzadigde grond en de instabiele profielwanden was het niet mogelijk nauwkeurige metingen te verrichten.

Afb. 7: sporen S2 (grijze klei) en S3 (vulling van insteek) in het oostprofiel van werkput 1, zuidelijke deel. Het noorden is links.

Afb. 8: sleuf B vóór de roltrap. Het noorden is rechtsboven.

Afb. 9: de zeer watervoerende 16^e eeuwse grachtvulling in het noordprofiel van sleuf C. Het noorden is linksboven.

Afb. 10: gefragmenteerd puin op de bodem van sleuf E. Het noorden is links.

Werkput 2

In werkput 2 zijn geen funderingen van kasteel Vredenburg aangetroffen, maar wel ongeroerde grond en funderingsresten van de Jaarbeurs. Hieronder volgt een korte beschrijving van de gegraven sleuven:

Sleuf F is gegraven in het uiterste zuiden van werkput 2, ten westen van het hoofdriool, tussen de bouwschutting en het hoofdriool in, op een afstand van 2,60 m van de zijmuur van het Muziekcentrum. Hoogte maaiveld was hier 3,15 m +NAP, de bereikte diepte 0,43 m –NAP. Het westprofiel vertoonde de volgende bodemopbouw (hoogtematen bij benadering) (afb. 11):

1,35 tot 3,15 m +NAP: opgebracht zand, spoor S1

0,75 tot 1,35 m +NAP: donkergrijze zandige klei met circa 30% puin (cementresten, fragmenten baksteen), spoor S5

0,10 m –NAP tot 0,75 m +NAP: zand met puin en kleibrokken, spoor S6

0,10 m -NAP: onderkant recente verstoringen

0,10 m –NAP tot 0,43 m: grijze klei, geen zichtbare insluitsels, ongeroerd, spoor S7

Op de bodem van sleuf F is onder spoor S6 en in de klei van spoor S7 een blok baksteen aangetroffen, spoor S9. Dit blok is helaas slechts enige minuten zichtbaar geweest, waarna het onder opwellend grondwater verdween. Het blok kon daardoor niet gedetailleerd worden ingetekend. Wel is het gefotografeerd en is de exacte locatie op een vlaktekening gemarkeerd. Omdat ter plekke niet met zekerheid kon worden vastgesteld of het ging om een stuk los puin of een funderingsrest in situ, zijn de graafwerkzaamheden in deze sleuf direct gestaakt, om eventuele monumentale resten niet te beschadigen. De top van het blok baksteen bevond zich op circa 0,43 m –NAP.

Afb. 11: westprofiel van sleuf F. Het noorden is rechts.

Sleuf G bevond zich op enige meters ten noorden van sleuf F, eveneens tussen de bouwschutting en het hoofdriool in, op 2,60 m ten westen van het Muziekcentrum. De maaiveldhoogte is hier 3,30 m +NAP, de bodem van de sleuf lag op circa 0 NAP. In deze sleuf is alleen opgebracht zand aangetroffen, spoor S1, met incidenteel fragmenten baksteen, vermoedelijk afkomstig van de Jaarbeursgebouwen.

In sleuf H is gezocht naar funderingsresten van de westelijke toegangspoort tot het kasteel. Sleuf H is aangelegd ten oosten van het hoofdriool, op 2,60 m ten westen van het Muziekcentrum. Het maaiveld bevindt zich hier op 3,30 m +NAP. Met de graafmachine is in sleuf H een diepte bereikt van 0,60 m – NAP, waarna in de bodem van de sleuf is geprikt tot 1,60 m –NAP. Bij de graafwerkzaamheden is alleen opgebracht zand aangetroffen, spoor S1. Ook de prikstok ging door zand, waarschijnlijk nog steeds spoor S1.

Sleuf I is dwars op de zijmuur van het Muziekcentrum gezet, zo dicht mogelijk bij het Muziekcentrum. Langs deze zijmuur heeft Tauw structuurafwijkingen in de bodem aangetroffen, die zouden kunnen wijzen op de aanwezigheid van funderingsresten van de westelijke binnenmuur van het kasteel en de westelijke toegangspoort. De maaiveldhoogte is hier 3,45 m +NAP; de met de graafmachine bereikte diepte 0,35 m +NAP. Op de bodem van de sleuf is geprikt tot een diepte van 0,65 m –NAP. In de sleuf bevond zich opgebracht zand, spoor S1, met puin en kleibrokken onderin (afb. 12). Ook bij het prikken is alleen zand aangetroffen, waarschijnlijk eveneens spoor S1.

Afb. 12: het oostprofiel van sleuf I, met bovenin de zijmuur van het Muziekcentrum. Het noorden is links.

Sleuf J is eveneens zo dicht mogelijk op de zijmuur van het Muziekcentrum aangelegd, eveneens op een locatie waar de metingen van Tauw structuurafwijkingen in de bodem hebben gesignaleerd, en waar zich resten van de westelijke binnenmuur en westelijke toegangspoort zouden kunnen bevinden. De maaiveldhoogte is hier 3,45 m +NAP. De bereikte diepte is 0,05 tot 0,15 m +NAP. Prikken op de bodem van de sleuf was niet mogelijk vanwege instortingsgevaar. Van circa 0,20 m +NAP tot maaiveld bevond zich in sleuf J opgebracht zand, spoor S1. Daaronder bevond zich grijze klei, spoor S7, waarschijnlijk ongeroerd.

Sleuven K en L waren in binnenruimtes tussen de westelijke binnenmuur en westelijke buitenmuur van het kasteel gesitueerd. Doel van de aanleg van deze sleuven was het in kaart brengen van de diepte van de recente verstoringen. In deze sleuven bleek tussen de diverse kabels en leidingen niet voldoende ruimte beschikbaar om de benodigde dieptes te halen. De graafwerkzaamheden zijn derhalve voortijdig gestaakt.

Sleuf M lag eveneens grotendeels in de binnenruimte tussen de binnen- en buitenmuur van het kasteel. De hoogte van het maaiveld bedraagt hier 3,50 m +NAP. Met de graafmachine is een diepte behaald van 0,20 tot 0,30 m +NAP, waarna nog tot circa 0,5 m dieper, dus 0,20 tot 0,30 m –NAP is geprikt. Het westprofiel van sleuf M gaf de volgende bodemopbouw te zien:
0,50 tot 3,50 m +NAP: opgebracht zand, spoor S1
Onder 0,50 m +NAP: klei, kleibrokken en betonresten, spoor S8
Onder circa 0 NAP: klei, spoor S7? ongeroerd?

Op circa 0,30 m +NAP zijn in sleuf M 8, of mogelijk zelfs 9, houten palen aangetroffen, met daaromheen losse baksteen- en betonresten, spoor S8 (afb. 13). Dit zijn vermoedelijk funderingsresten van de Jaarbeurs. Gezien het patroon van de palen gaat het hier om een poer. De palen zijn in de klei ingeslagen.

Afb. 13: gedeelte van het westprofiel van sleuf M met op de bodem van de sleuf de funderingspalen van de Jaarbeurs, gemarkeerd met pennen. Het noorden is rechts.

Tabel 1: overzicht NAP-hoogtes sleuven werkput 2

Sleuf	F	G	H	I	J	K	L	M
maaiveld	3,15 +NAP	3,30 +NAP	3,30 +NAP	3,45 +NAP	3,45 +NAP	3,45 +NAP	3,65 +NAP	3,50 +NAP
bodem sleuf	0,43 -NAP	0 NAP	0,60 -NAP	0,35 +NAP	0,05 +NAP	nvt	nvt	0,20 +NAP
diepte prikstok	nvt	nvt	1,60 -NAP	0,65 -NAP	nvt	nvt	nvt	0,30 -NAP

5.2 Interpretatie

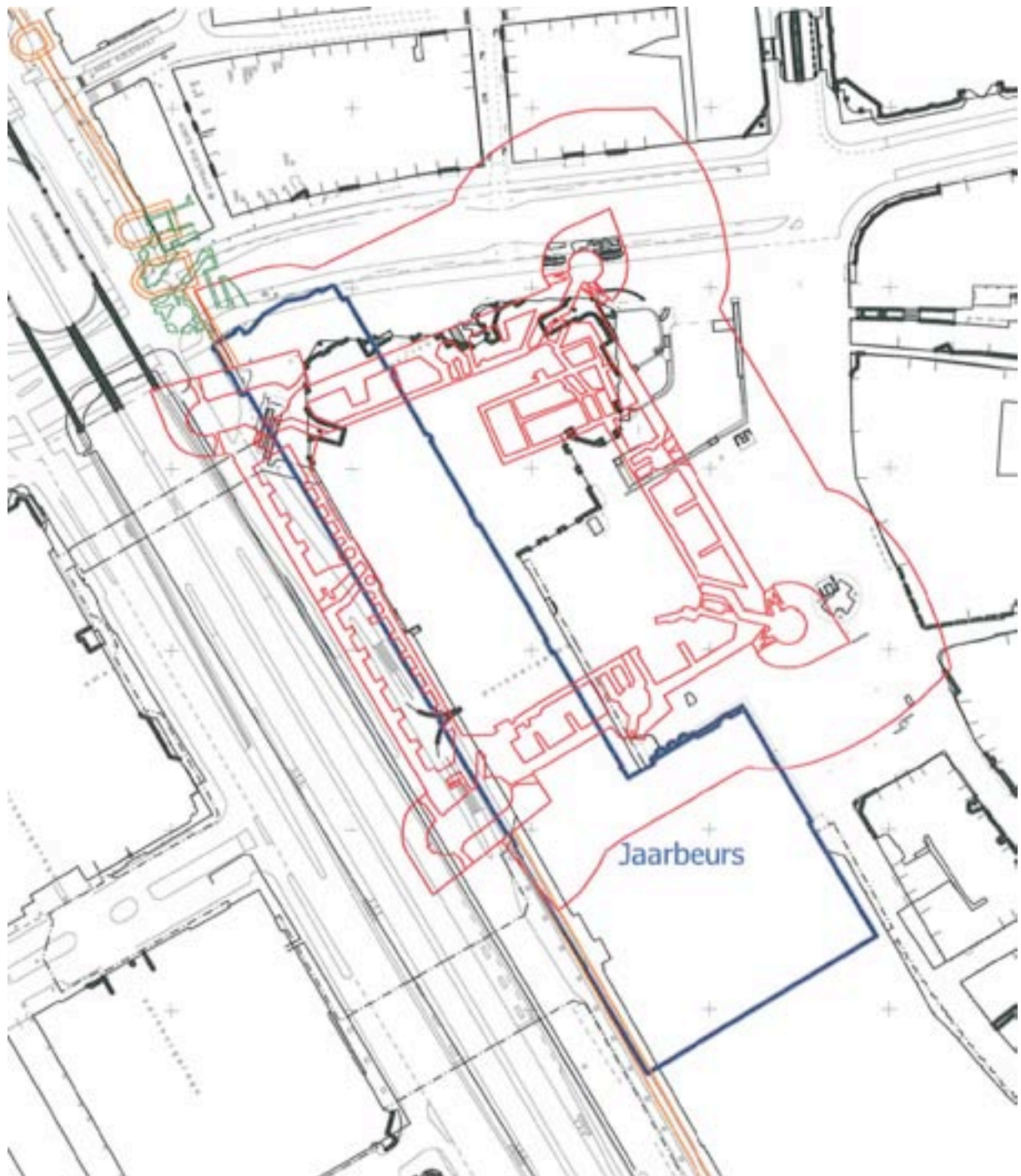
Werkput 1

In werkput 1, binnen de rooilijnen van de oude Jaarbeursgebouwen, is de oostelijke helft van de noordwestelijke verdedigingstoren van kasteel Vredenburg niet meer aanwezig. De bodem in werkput 1 is tot tenminste 2 m –NAP (5,50 tot 6,0 m beneden maaiveld) geroerd, met uitzondering van twee locaties: het noordprofiel van sleuf C en het uiterst zuidelijke deel van de werkput. In het noordprofiel van sleuf C is de zestiende eeuwse grachtvulling onder circa 0,50 - NAP intact. In het uiterst zuidelijke deel van werkput 1 bevindt de bovenkant van de ongeroerde bodem zich op 0,50 m +NAP. Indien de horizontale begrenzing van het ongeroerde bodem wordt geprojecteerd op de plattegrond van de noordwest toren, ligt de ongeroerde klei circa 0,50 m binnen de omtrek van de toren. Aangezien de funderingen van de toren naar verwachting tot tenminste 2 m –NAP bereikt hebben, lijkt de maatvoering op de bestaande tekeningen van de noordwest toren niet geheel correct, en moet het zuidelijke deel van de toren op de tekeningen waarschijnlijk enigszins naar het noorden worden opgeschoven. Het feit dat direct buiten de plattegrond van de noordwest toren plaatselijk ongeroerde grond aanwezig is op niveaus ruim boven de veronderstelde onderkant van de funderingen, suggereert dat de funderingsresten van de toren bij de sloop van de Jaarbeursgebouwen in 1970 inderdaad systematisch zijn gesloopt, conform het bestek voor de sloop. De scherpe en diepe insteek in de klei in het zuiden van werkput 2 op de rand van de noordwest toren ondersteunt deze suggestie. Het geheel ontbreken van puin van het kasteel duidt er bovendien op dat de funderingsresten zijn afgevoerd, eveneens conform het sloopbestek²³.

Werkput 2

Werkput 2 is minder ingrijpend verstoord dan werkput 1. In drie sleuven (F, J en M) is de natuurlijke bodem bereikt. Evenals in het zuiden van werkput 1 bestaat deze in werkput 2 uit grijze klei. De top van deze klei bevond zich in de drie sleuven op vergelijkbare niveaus, tussen circa 0 en 0,20 m +NAP. Dit is iets lager dan de top van de klei in het zuiden van werkput 1 (0,50 m +NAP). In sleuven G, H en I is de bodem tot respectievelijk 0 NAP, 0,60 –NAP en 0,65 m –NAP geheel verstoord. Vooral voor sleuven H en I is dit veelzeggend, omdat juist hier nog resten van de westelijke toegangspoort verwacht werden. Indien de locatie van het bakstenen blok, spoor S9, dat in de klei op de bodem van sleuf F is aangetroffen, wordt geprojecteerd op de plattegrond van de westelijke kasteelmuur (bijlage 9.4), blijkt dat het hier niet kan gaan om een funderingsrest van kasteel Vredenburg. Dit wordt nog versterkt door de waarneming dat het blok leek te zijn ingebed in de klei. Waarschijnlijk is het blok tijdens de sloop van de Jaarbeursgebouwen door rondrijdend zwaar materieel in de klei gedrukt. Hoewel in werkput 2 veel minder gegevens zijn verzameld dan in werkput 1 en derhalve voorzichtigheid geboden is bij het trekken van conclusies, lijkt het beeld van werkput 2 de bevindingen uit werkput 1 te bevestigen. Buiten de plattegrond van kasteel Vredenburg is de bodem tot enige tientallen centimeters boven NAP niet geroerd (het diepste punt van sleuf J bevond zich waarschijnlijk net naast de westpoort). Binnen de plattegrond is de grond (veel) dieper geroerd dan daarbuiten. Ook in werkput 2 zijn dus aanwijzingen voor een systematische sloop van de kasteelfunderingen. Aanwijzingen dat het sloopbestek niet geheel is gevolgd zijn er in werkput 2 echter ook. Hoewel in het bestek uitdrukkelijk wordt gesteld dat alle funderingspalen van de te slopen Jaarbeursgebouwen moeten worden uitgetrokken, zijn in sleuf M resten van een funderingspoer achtergebleven. Het is niet duidelijk waarom deze poer niet is verwijderd.

²³ Bestek t.b.v. de sloop van de Jaarbeursgebouwen langs de Rijnkade en het Vredenburg, 1969.

Afb. 14: rooilijn Jaarbeursgebouwen 1970 (blauw) geprojecteerd over kasteel Vredenburg (rood).

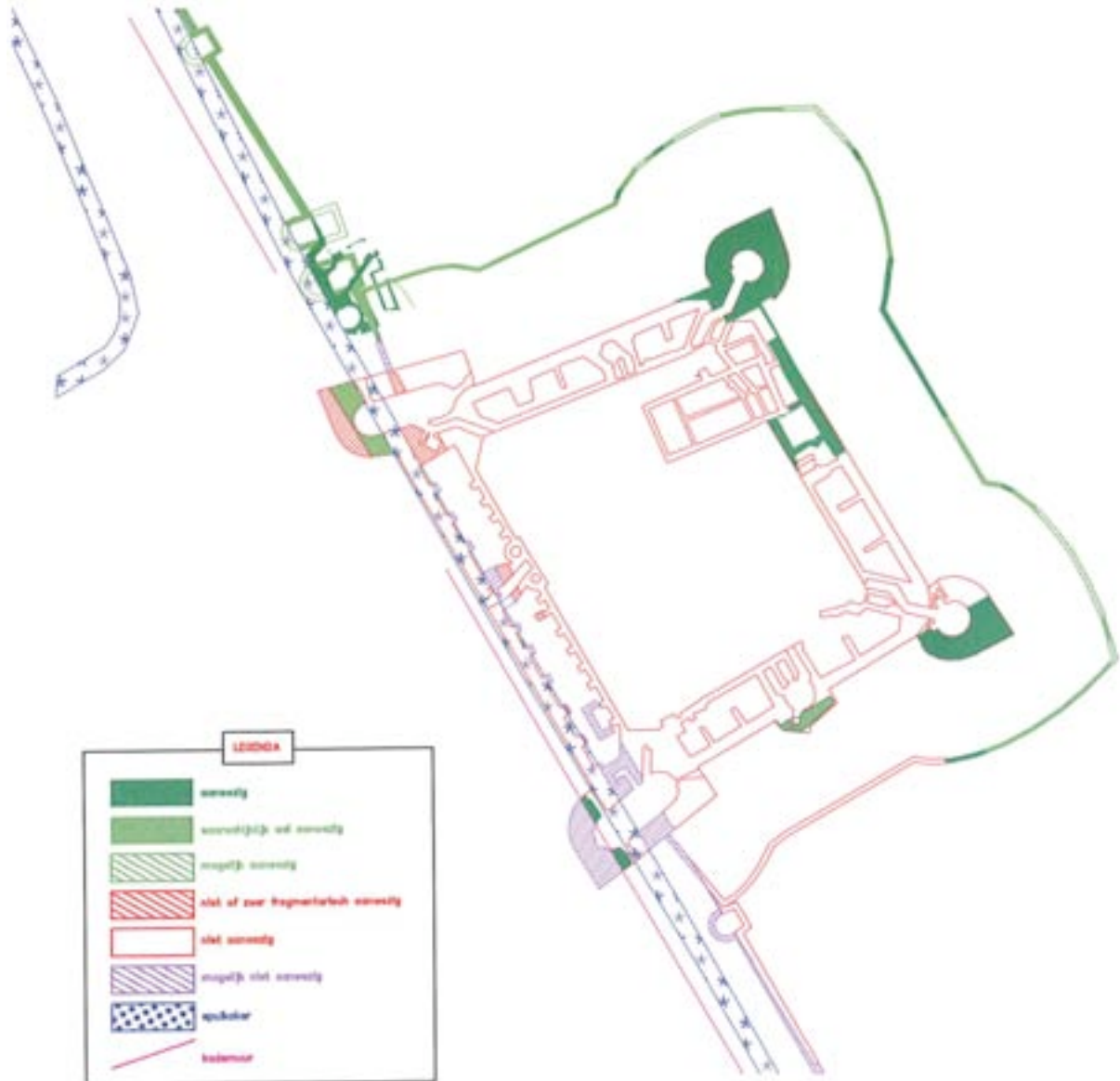
6. Samenvatting en conclusie

Bij de opgravingen op bouwterrein Vredenburg in mei 2008 zijn geen funderingsresten van de noordwest toren, westmuur en westpoort van kasteel Vredenburg aangetroffen. In werkput 1 was de bodem ter plekke van de noordwest toren geroerd tot minstens 2 m – NAP (5,50 tot 6 m beneden maaiveld). Ook in werkput 2 lijkt de bodem binnen de plattegrond van het kasteel tot op grote diepte geroerd te zijn. Buiten de plattegrond van het kasteel bevindt zich in beide werkputten ongeroerde grond op dieptes variërend van 0 NAP tot 0,50 m +NAP.

Op basis van de opgravingen en de studie van de documentatie uit 1968-71 zijn de conclusies als volgt:

1. De kans dat er binnen de rooilijnen van de Jaarbeursgebouwen op het Vredenburg funderingsresten van kasteel Vredenburg aanwezig zijn is uitermate gering. Hoewel uit de aanwezigheid van resten van een funderingspoer van de Jaarbeurs blijkt dat de sloop niet geheel conform het bestek is uitgevoerd, is het gezien de resultaten van de opgravingen niet waarschijnlijk dat ook delen van het kasteel zijn achtergebleven.
2. Onzekerheid blijft bestaan over de strook tussen de spuikoker en de rooilijn van de Jaarbeursgebouwen. In 1968-71 zijn in deze strook delen van de noordwest toren, de steunberen van de westelijke buitenmuur en de voorkant van de westpoort gedocumenteerd. Deze elementen zijn blijkbaar vrijgelegd, maar onduidelijk is of ze ook zijn gesloopt. In de loop der jaren zijn in deze strook zeer veel kabels en leidingen gelegd. Als hier na 1971 nog resten van het kasteel aanwezig waren, zijn deze hierdoor wellicht wel verder aangetast, maar gezien de grote diepte van de funderingsresten zeker niet volledig verwijderd. Het kan dus niet worden uitgesloten dat in de strook tussen de spuikoker en de rooilijn van de Jaarbeursgebouwen nog funderingsresten van kasteel Vredenburg aanwezig zijn. Concreet gaat het om resten van de noordwest toren, de westelijke toegangspoort en de steunberen aan de oostzijde van de westelijke buitenmuur.
3. Onzekerheid bestaat eveneens over de strook ten westen van de spuikoker. Deze strook valt overigens buiten de geplande locaties voor de expeditieruimte en –tunnel van het Muziekpaleis, maar is volledigheidshalve wel opgenomen in dit rapport. De in 1971 opgetekende resten van de noordwest toren kunnen zich nog in de strook tussen de Catharijnebaan en de spuikoker bevinden.

Afb. 15: mogelijk aanwezige resten kasteel Vredenburg

7. Literatuur

Bakker, A.M. 2006a: *Archeologisch Proefsleuvenonderzoek in het Stationsgebied (2006)*. Gemeente Utrecht, afdeling Stedenbouw en Monumenten, Utrecht.

Bakker, A.M. 2006b: *Programma van Eisen Vredenburg*. Gemeente Utrecht, Afdeling Stedenbouw en Monumenten, Utrecht.

Bakker, G. en T. Hoekstra (red.) 1997: *Het stenen geheugen, 25 jaar archeologie en bouwhistorie in Utrecht*. Centraal Museum Utrecht, Utrecht.

Bruning, L. 2008a: *Bureauonderzoek Archeologische Waarden Stationsgebied Utrecht*. Gemeente Utrecht, Projectorganisatie Stationsgebied (POS), Utrecht.

Bruning, L. 2008b: *Programma van Eisen Vredenburg / Catharijnesingel*. Gemeente Utrecht, Projectorganisatie Stationsgebied (POS), Utrecht.

Centraal College van Deskundigen (CCvD) Archeologie 2006: *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 3.1*.

Colenbrander, B.J.F. 2005: *Limes Atlas*. Rotterdam.

Gemeente Utrecht, Dienst van Openbare Werken 1969: *Bestek en voorwaarden betreffende het slopen en opruimen van de Jaarbeursgebouwen langs de Rijnkade en het Vredenburg, te Utrecht*. Bestek nr. 164 O.W. 1969, gemeente Utrecht.

Kipp, F. 1995: *Cultuurhistorische Effectrapportage betreffende het Utrecht Centrum Project*. Gemeente Utrecht, afdeling Stedenbouw & Monumenten, Utrecht.

Van den Oever, F. & D. van der Roest 2007: *Groundtraceronderzoek Utrecht Stationsgebied en Vredenburg*. Rapport Tauw B.V., Utrecht.

Van den Oever, F. & D. van der Roest 2008: *Aanvullend Groundtraceronderzoek Vredenburg te Utrecht*. Rapport Tauw B.V., Utrecht.

Perks, W.A.G. 1974: *Zes eeuwen molens in Utrecht*. Utrecht.

Regteren Altena H.H. en H. Sarfatij 1973: *De verdwenen Rijnloop, (I) waarnemingen in de bouwput van V & D Achter Clarenburg*. Utrecht.

8. Lijst van afbeeldingen

Voorpagina: aanleg van vlak 1

Afb. 1: het ontwerp voor de expeditieruimte en expeditietunnel onder het nieuwe Muziekpaleis. Kaart: Architectuurstudio Herman Hertzberger.

Afb. 2: de onderzoekslocatie.

Afb. 3: uit het sloopbestek voor de Jaarbeursgebouwen, boven: tekening van de Jaarbeursgebouwen, onder: tekst betreffende het verwijderen van funderingsresten van kasteel Vredenburg.

Afb. 4: Kasteel Vredenburg op een pentekening, gezien vanaf het zuiden. Bron: Utrechts Archief.

Afb. 5: sloop van de westmuur van kasteel Vredenburg langs de Rijnkade in 1968-69. Foto: Utrechts Archief.

Afb. 6: ligging werkputten geprojecteerd op kasteel Vredenburg.

Afb. 7: sporen S2 (grijze klei) en S3 (vulling van insteek) in het oostprofiel van werkput 1, zuidelijke deel.

Afb. 8: sleuf B vóór de roltrap.

Afb. 9: de zeer watervoerende 16^e eeuwse grachtvulling in het noordprofiel van sleuf C.

Afb. 10: gefragmenteerd puin op de bodem van sleuf E.

Afb. 11: westprofiel van sleuf F.

Afb. 12: het oostprofiel van sleuf I, met bovenin de zijmuur van het Muziekcentrum.

Afb. 13: gedeelte van het westprofiel van sleuf M met op de bodem van de sleuf de funderingspalen van de Jaarbeurs, gemarkeerd met pennen.

Afb. 14: rooilijn van de Jaarbeursgebouwen 1970 geprojecteerd over kasteel Vredenburg.

Afb. 15: mogelijk aanwezige resten kasteel Vredenburg

9. Bijlagen

9.1 Sporenljst

Sporenljst opgraving noordwest toren en westmuur kasteel Vredenburg			
spoonr	omschrijving	put	sleuf
S1	opgebracht lichtgeelbruin zand, spoor S1, met enig recent puin, soms in (meters)grote fragmenten, incidenteel baksteen fragmenten	1, 2	alle
S2	ongeroerde, grijze, lichtzandige klei, geen insluitsels zichtbaar	1	A
S3	vulling van recente verstoring, bestaande uit brokken donkergrijs kleilig medium (soms tot grof) zand, met brokken grijze, licht zandige klei, vermoedelijke opgewerkt vanuit spoor S2, en met circa 2% insluitsels (steentjes, enig baksteen puin)	1	A
S4	veen, alleen aangetroffen onderin boring 61, op circa 1,93 m -NAP	1	geen
S5	donkergrijze zandige klei, zeer veel puin, cement resten, fragmenten baksteen. Inclusies circa 30%.	2	F
S6	zand met puin en kleibrokken	2	F
S7	grijze klei, ongeroerd, mogelijk gelijk aan S2	2	F
S8	restant van funderingspoer van Jaarbeursgebouw, bestaande uit 8 à 9 houten palen en enig beton/puin	2	M

9.2 Fotolijst

Fotolijst opgraving noordwest toren en westmuur kasteel Vredenburg	
nr	beschrijving
1	kabelschade
2	kabelschade
3	kabelschade
4	kabelschade
5	put 1 aanleg vlak 1
6	put 1 aanleg vlak 1
7	put 1 aanleg vlak 1
8	put 1 aanleg vlak 1
9	put 1 aanleg vlak 1
10	put 1 actiefoto
11	put 1 actiefoto
12	put 1 actiefoto
13	put 1 kabels in oostprofiel
14	put 1 kabels in oostprofiel
15	put 1 sleuf A
16	put 1 sleuf A
17	put 1 sleuf A
18	put 1 sleuf A
19	put 1 sleuf A
20	put 1 sleuf A, zuidprofiel
21	put 1 sleuf B, vóór de roltrap
22	put 1 sleuf B, vóór de roltrap
23	put 1 sleuf B, vóór de roltrap
24	put 1 sleuf B, vóór de roltrap
25	put 1 sleuf C
26	put 1 sleuf C
27	put 1 sleuf C
28	put 1 sleuf C
29	put 1 sleuf C
30	put 1 sleuf C
31	put 1 sleuf D
32	put 1 sleuf D
33	put 1 sleuf D
34	put 1 sleuf D
35	put 1 vlak 1, zuidelijk deel
36	put 1 vlak 1, vlakfoto
37	put 1 vlak 1, vlakfoto
38	put 1 vlak 1, vlakfoto
39	put 1 vlak 1, vlakfoto
40	put 1, zuidelijke deel oostprofiel
41	put 1, zuidelijke deel oostprofiel
42	put 1, zuidelijke deel oostprofiel
43	put 2 sleuf F
44	put 2 sleuf F
45	put 2 sleuf F
46	put 2 sleuf G
47	put 2 sleuf G
48	put 2 sleuf I
49	put 2 sleuf M
50	put 2 sleuf M
51	put 2 sleuf M

52	put 2 sleuf M
53	put 2 sleuf M

9.3 Lijst boringen

Lijst boringen opgraving noordwest toren en westmuur kasteel Vredenburg					
nr	diepte boring	top NAP	bodem NAP	inhoud	einde boring
1	2,04	0,42	-1,62	zand	puin
2	2,04	0,42	-1,62	zand	puin
3	2,18	0,22	-1,96	zand	puin
4	2,22	1,07	-1,15	zand	puin
5	2,07	0,32	-1,75	zand	puin
6	1,79	0,35	-1,44	zand	puin
7	1,99	0,40	-1,59	zand, onderste circa 10 cm zand met puin	puin
8	2,60	0,66	-1,94	zand, onderste circa 10-20 cm zand met puin	puin
9	2,66	0,63	-2,03	zand, onderste circa 10-20 cm zand met puin	puin
10	2,57	0,79	-1,78	zand	puin
11	2,44	0,68	-1,76	zand	puin
12	2,00	0,77	-1,23	zand	puin?
13	2,46	0,71	-1,75	zand	puin
14	2,51	0,71	-1,80	zand	zand
15	2,17	0,69	-1,48	zand	zand met puin
16	2,49	0,65	-1,84	zand	zand met puin
17	2,55	0,69	-1,86	zand	verharding
18	2,26	0,56	-1,70	zand	zand met puin
19	2,22	0,41	-1,81	zand	puin
20	2,09	0,41	-1,68	zand	puin?
21	2,18	0,32	-1,86	zand	zand met puin
22	1,81	0,26	-1,55	pakket bestaande uit 95% brokken donkergrijs kleig zand met 2% inclusies (steentjes, rood baksteenpuin), en 5% brokken grijze, licht zandige klei, S3	puin
23	1,43	0,25	-1,18	pakket bestaande uit 95% brokken donkergrijs kleig zand met 2% inclusies (steentjes, rood baksteenpuin), en 5% brokken grijze, licht zandige klei, S3	puin
24	1,20	0,23	-0,97	pakket bestaande uit 95% brokken donkergrijs kleig zand met 2% inclusies (steentjes, rood baksteenpuin), en 5% brokken grijze, licht zandige klei, S3. Onderste 60-70 cm bestond uit grijze, licht zandige klei, S2, ongeroerd	klei
25	2,09	0,44	-1,65	zand	puin
26	2,44			VERVALLEN	
27	2,37	0,74	-1,63	zand	puin
28	2,73	0,75	-1,98	zand	zand
29	2,60	0,81	-1,79	zand	zand met puin
30	2,38	0,83	-1,55	zand	puin
31	1,66	0,86	-0,80	zand	puin
32	1,83	0,92	-0,91	zand	puin
33	2,22	1,00	-1,22	zand	zand met puin
34	2,13	1,08	-1,05	zand	zand met puin
35	2,49	0,79	-1,70	zand	puin
36	2,30	0,75	-1,55	zand	puin

37	2,46	0,81	-1,65	zand	puin
38	2,46	0,84	-1,62	zand	puin
39	2,39	0,92	-1,47	zand	puin
40	2,44	0,97	-1,47	zand	puin
41	2,52	0,96	-1,56	zand	puin
42	2,90	0,97	-1,93	zand	puin
43	2,57	0,88	-1,69	zand	puin
44	2,52	0,81	-1,71	zand	puin
45	2,75	0,82	-1,93	zand	zand
46	2,50	0,81	-1,69	zand	puin
47	2,78	0,85	-1,93	zand	puin
48	2,66	0,87	-1,79	zand	puin
49	2,88	0,81	-2,07	zand	zand
50	2,40	0,85	-1,55	zand	puin
51	2,59	0,94	-1,65	zand	zand met puin
52	2,83	0,95	-1,88	zand	zand
53	2,49	0,81	-1,68	zand	zand met puin
54	2,55	0,78	-1,77	zand	zand met puin
55	2,70	0,77	-1,93	zand	puin
56	2,32	0,73	-1,59	zand	puin
57	2,42	0,66	1,76	zand	puin
58	2,55	0,67	-1,88	zand	puin
59	2,12	0,40	-1,72	zand	puin
60	2,12	0,35	-1,77	zand	puin
61	2,23	0,30	-1,93	zand, met onderin donkerbruin veen	veen, S4
62	1,48	1,25	-0,23	zand	puin
63	1,44	1,24	-0,20	zand	puin, rood baksteengruis
64	3,00	1,24	-1,76	zand, met onderin donkergrijs medium zand met enig rood baksteengruis	donkergrijs medium zand met rood baksteengruis
65	1,82	1,30	-0,52	zand	puin
66	2,35	1,23	-1,12	zand	puin
67	2,35	1,16	-1,19	zand	puin

Colofon

Uitgave
StadsOntwikkeling
Gemeente Utrecht
Stedenbouw en Monumenten
Cultuurhistorie © 2010

Redactie
A.M. Bakker

Datum
December 2010

Meer informatie
Cultuurhistorie
Stedenbouw en Monumenten
Gemeente Utrecht
Telefoon 030 286 3990
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl
www.utrecht.nl/cultuurhistorie

Eerdere uitgaven:

Basisrapportage Archeologie 1

De Grauwert. Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuwse omgracht complex

Basisrapportage Archeologie 2

Eligenstraat. 2000 jaar bebouwing in het zuiden van de Utrechtse binnenstad

Basisrapportage Archeologie 3

Sportpark Terweide. Inheems-Romeinse bewoning uit de eerste eeuw na Christus ten noorden van de Limes

Basisrapportage Archeologie 4

Twee ijzertijdvindplaatsen langs de snelweg. Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage archeologie 5

Middeleeuwse bewoning langs de snelweg. Archeologisch proefonderzoek langs Rijksweg A2

Basisrapportage Archeologie 6

Parkwijk-Noord. Zoektocht naar Romeinse activiteiten ten noorden van het castellum op de Hoge Woerd

Basisrapportage Archeologie 7

Laatmiddeleeuwse bebouwing langs de Hogeweide. Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage Archeologie 8

Langs de Hogeweide. Archeologisch proefonderzoek van een laat- en postmiddeleeuws bewoningslint

Basisrapportage Archeologie 9

In de schoot van het landschap. Vleuterweide-Wilhelminalaan. Een nederzetting uit de midden- en late IJzertijd

Basisrapportage Archeologie 10

Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hoge Weide. Archeologisch onderzoek wegens de verlegging van de Waterleiding Rijn-Kennemerland

Basisrapportage Archeologie 11

Wegens Wateroverlast. LR 39 De Balije II: wachttorens, rivierdynamiek en Romeinse infrastructuur in een rivierbocht van de Heldammer Stroom

Basisrapportage Archeologie 12

De broederschap 'Maria in de Wijngaard' en 'onser liever vrouwe in die Sonne' Archeologisch onderzoek naar twee kloostergemeenschappen aan de Nieuwe Kamp in Utrecht

Basisrapportage Archeologie 14

Wonen aan het water (deel 1). Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage Archeologie 15

Wonen aan het water (deel 2). Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage Archeologie 16

Vroege wach. LR31 Zandweg: archeologisch onderzoek van twee eerste-eeuwse houten wachttorens in Leidsche Rijn

Basisrapportage Archeologie 18

Sportpark Terweide 2 LR41-42: Archeologisch onderzoek Sportpark Terweide

Basisrapportage Archeologie 21

Werk aan de weg.LR31 Zandweg: Archeologisch onderzoek aan een verspoelde sectie van de *limesweg*

Basisrapportage Archeologie 25

Oudenrijnseweg. Archeologisch onderzoek van een inheems-Romeinse nederzetting uit de eerste eeuw na Chr. en een vlasrootcomplex uit de twaalfde eeuw na Chr in De Meern, gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 26

Vroegmiddeleeuwse bewoning langs de A2. Een nederzetting uit de zevende en achtste eeuw in Leidsche Rijn

Basisrapportage Archeologie 27

Proefsleuvenonderzoek Rheyngaerde. Aanvullend Archeologisch Onderzoek naar de Romeinse *limesweg*

Basisrapportage Archeologie 28

Een Duits vliegtuiggraf uit de eerste uren van de Tweede Wereldoorlog. Archeologische begeleiding van de berging van een Junkers 88 in Leidsche Rijn (Utrecht)

Basisrapportage Archeologie 29

Terug naar Themaat. Het archeologisch onderzoek LR50 en LR52 naar drie huisplaatsen aan de Thematerweg

Basisrapportage Archeologie 30

LR55 Appellaantje

Een vroegmiddeleeuwse nederzetting aan de Wilhelminalaan bij Vleuten

Basisrapportage Archeologie 31

Gewei uit de geul. Onderzoek naar een bronstijdrestgeul en sporen uit de vroeg-Romeinse tijd aan de Burgemeester Middelweerdbaan in De Meern, Utrecht

Basisrapportage Archeologie 34

Pottenbakkers aan de Anthoniedijk. Inventariserend onderzoek m.b.v. proefsleuven en definitief archeologisch onderzoek voorafgaand aan het nieuwbouwproject 'Hoogstraat aan de Vecht' te Utrecht

Basisrapportage Archeologie 36

Middeleeuwse bewoningssporen op het binnenterrein van de Letterenbibliotheek

Definitief onderzoek aan de Wittevrouwenstraat 7-11, gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 39

Romeinen op het schoolplein. Proefsleuvenonderzoek (LR 61) op het schoolplein van de R.K.

Basischool Drie Koningen in De Meern, gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 41

Lichte Gaard 9. Archeologisch onderzoek naar het Castellum en het bisschoppelijk paleis in Utrecht

Basisrapportage Archeologie 45

Boeren en molenaars? LR64: Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuws erf aan de Strijlandweg, gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 50

Klokken gieten naast de kerk. Opgraving op het Pieterskerkhof in Utrecht

Basisrapportage Archeologie 54

Wonen aan het Zwarte water. Inventariserend Veldonderzoek Merelstraat aan het Zwarte Water

Basisrapportage archeologie 70

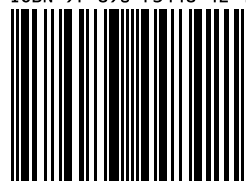
Utrecht Vredenburg. Definitief Archeologisch Onderzoek noordwest toren en westmuur van kasteel Vredenburg

Basisrapportage Archeologie 71

Utrecht-Bergstraat. Definitief Archeologisch Onderzoek
Opgravingen naar de stadsmuur

Meer informatie
Cultuurhistorie
afdeling Stedenbouw & Monumenten
Telefoon 030 - 286 39 90
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl
www.utrecht.nl

ISBN 97-890-73448-42-1

9 789073 448421 >